

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน:
กรณีศึกษาตำบลวังหว่า อำเภอกาหลง จังหวัดระยอง
Factors Affecting Farmers' Participation in Community Water Accounting:
A Case Study of Wang Wa Subdistrict, Klaeng District,
Rayong Province, Thailand

นฤมล สุรินทร์ราช*, อุณเรือน เล็กน้อย

Naruemon Surintharat, Unruan Leknoi

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Chulalongkorn University

Corresponding Author's E-mail: kengnaz77@gmail.com*

Received: May 4, 2026, Revised: June 29, 2026, Accepted: October 20, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน ในพื้นที่ตำบลวังหว่า อำเภอกาหลง จังหวัดระยอง เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 10 คน ซึ่งคัดเลือกแบบเจาะจงจากผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำบัญชีน้ำ สมาชิกชุมชนที่มีบทบาทในการเก็บหรือใช้ข้อมูลน้ำ และเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง โดยวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนประกอบด้วย 1) ประสบการณ์ปัญหาการขาดแคลนน้ำในอดีตที่ก่อให้เกิดความตระหนักร่วมของชุมชน 2) การจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำซึ่งเป็นกลไกในการกำหนดกติกาและบริหารจัดการร่วม 3) การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านน้ำที่ช่วยลดความไม่แน่นอนในการตัดสินใจ 4) ความรู้จากประสบการณ์ปฏิบัติจริงของเกษตรกรซึ่งเป็นฐานความรู้เชิงพื้นที่ 5) แรงจูงใจทางเศรษฐกิจจากการปลูกทุเรียนที่มีมูลค่าสูงและมีความเสี่ยงด้านน้ำสูง และ 6) การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐที่เชื่อมโยงการบริหารจัดการน้ำระหว่างระดับนโยบายและระดับชุมชน ปัจจัยดังกล่าวมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในลักษณะเชิงระบบ ตั้งแต่การสร้างความตระหนักร่วม การรวมกลุ่ม การแลกเปลี่ยนข้อมูล การใช้ความรู้ในการตัดสินใจ และการสนับสนุนจากภาครัฐ จนก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน ผลการวิจัยก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ โมเดลการมีส่วนร่วมเชิงกระบวนการและวงจรการเรียนรู้เพื่อการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนแบบบูรณาการ ซึ่งอธิบายให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมของเกษตรกรเกิดจากการเชื่อมโยงของปัจจัยด้านสังคม เศรษฐกิจ สถาบัน และการเรียนรู้ร่วมกันทำให้บัญชีน้ำชุมชนเป็นทั้งเครื่องมือเชิงข้อมูลและกลไกการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ที่สนับสนุนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การมีส่วนร่วม; บัญชีน้ำชุมชน; การบริหารจัดการน้ำ

ABSTRACT

This research article aimed to investigate the factors influencing farmers' participation in the preparation of community water accounts in Wang Wa Subdistrict, Klaeng District, Rayong Province. A qualitative research approach was employed through documentary research and in-depth interviews with 10 key informants, purposively selected from community leaders or water user committee members, community members involved in water data collection and utilization, and government officials responsible for water resource management. The data were analyzed using descriptive content analysis.

The findings revealed that the factors influencing farmers' participation in community water accounting consisted of: (1) past experiences of water scarcity, which fostered collective awareness within the community; (2) the establishment of water user groups as mechanisms for collective rule-making and water management; (3) access to water-related information, which reduced uncertainty in decision-making; (4) farmers' practical experience, which contributed to the development of a local knowledge base; (5) economic motivation from durian cultivation, characterized by its high economic value and high water-related risks; and (6) support from government agencies, which linked water management between policy and community levels. These factors interacted systematically through a process of building collective awareness, organizing water user groups, exchanging information, applying local knowledge to decision-making, and receiving institutional support, thereby promoting continuous participation in community water accounting. The study generated a new body of knowledge in the form of an Integrated Participatory and Learning Cycle Model for Community Water Accounting, demonstrating that farmers' participation results from the interaction of social, economic, institutional, and learning factors. The model highlights community water accounting as both an information management tool and a participatory learning mechanism that supports the sustainable governance of common water resources.

Keywords: Participation; Community Water Accounting; Water Resource Management

บทนำ

น้ำเป็นทรัพยากรพื้นฐานที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำรงอยู่ของภาคการเกษตร ในระดับโลก ภาคการเกษตรถือเป็นภาคเศรษฐกิจที่มีการใช้น้ำจืดมากที่สุด โดยมีสัดส่วนการใช้น้ำประมาณร้อยละ 70 ของปริมาณน้ำจืดทั้งหมดที่ถูกใช้ในระบบเศรษฐกิจ (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2021) สำหรับประเทศไทย ภาคการเกษตรถือเป็นภาคส่วนหลักที่ใช้น้ำมากที่สุด เนื่องจากเป็นฐานสำคัญของการผลิตอาหารและพืชเศรษฐกิจ หากได้รับน้ำไม่เพียงพอจะส่งผลกระทบต่อปริมาณและคุณภาพผลผลิต เช่น การปลูกทุเรียนซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญ หากขาดน้ำในช่วงพัฒนาผล (8–12 สัปดาห์หลังดอกบาน) จะทำให้ผลผลิตมีขนาดเล็กและรูปทรงผิดปกติ (กรมวิชาการเกษตร, 2567) อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยยังคงเผชิญกับความผันผวนของสภาพภูมิอากาศและความไม่แน่นอนของปริมาณน้ำ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาทั้งภาวะขาดแคลนน้ำและน้ำท่วมในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะในภาคการเกษตร (กรมทรัพยากรน้ำ, 2566)

ส่งผลให้การบริหารจัดการน้ำจำเป็นต้องอาศัยเครื่องมือและกลไกที่สามารถสนับสนุนการตัดสินใจบนพื้นฐานของข้อมูลอย่างเป็นระบบ

แนวคิดการจัดทำบัญชีน้ำ (Water Accounting) จึงถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการข้อมูลน้ำอย่างเป็นระบบ โดยครอบคลุมการวิเคราะห์น้ำเข้า น้ำออก และปริมาณน้ำคงเหลือ เพื่อสนับสนุนการวางแผนและการจัดสรรทรัพยากรน้ำให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น (United Nations Statistics Division, 2012) อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่เกษตรกรรมที่มีการใช้น้ำสูง เช่น พื้นที่ปลูกทุเรียนในตำบลวังห้ว อำเภอกาหลง จังหวัดระยอง การจัดทำบัญชีน้ำไม่ได้เป็นเพียงการรวบรวมข้อมูลเชิงเทคนิค แต่ต้องอาศัยความร่วมมือของเกษตรกรในการติดตามข้อมูล การแลกเปลี่ยนข้อมูล และการใช้ข้อมูลร่วมกันเพื่อประกอบการตัดสินใจในการจัดสรรน้ำ ซึ่งเป็นความท้าทายสำคัญของการบริหารจัดการน้ำในระดับชุมชน แม้ว่าจะมีการศึกษาการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ตำบลวังห้ว อำเภอกาหลง จังหวัดระยอง โดยรัตนา เพ็ชรสูงเนิน และคณะ (2568) ซึ่งอธิบายบทบาทของทุนทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การรวมกลุ่มของชุมชน และภาวะผู้นำในการบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตาม การศึกษาดังกล่าวมุ่งอธิบายการบริหารจัดการน้ำในมิติของทุนทางวัฒนธรรมเป็นสำคัญ จึงยังมีช่องว่างขององค์ความรู้เกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน ซึ่งเป็นกลไกเชิงข้อมูลที่สนับสนุนการบริหารจัดการน้ำในระดับชุมชน และแม้ว่าบัญชีน้ำจะได้รับการพัฒนาในฐานะเครื่องมือเชิงเทคนิคเพื่อสนับสนุนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของหน่วยงานภาครัฐ แต่ยังมีข้อจำกัดในการอธิบายว่าบัญชีน้ำสามารถทำหน้าที่เป็นกลไกทางสังคมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในระดับชุมชนได้อย่างไร โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ต้องอาศัยการบริหารจัดการทรัพยากรร่วมกันอย่างต่อเนื่อง งานวิจัยนี้จึงมุ่งเติมเต็มช่องว่างดังกล่าวด้วยการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน เพื่ออธิบายบทบาทของบัญชีน้ำในฐานะกลไกการมีส่วนร่วมจากระดับชุมชน (bottom-up participatory mechanism) ควบคู่ไปกับการเป็นเครื่องมือเชิงข้อมูลสำหรับการบริหารจัดการน้ำ

ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน เพื่ออธิบายบทบาทของบัญชีน้ำในฐานะกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อการพัฒนาการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในระดับพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน

ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตรได้รับความสนใจอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากการจัดการทรัพยากรน้ำในระดับชุมชนจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้ใช้ น้ำในพื้นที่ โดยเฉพาะเกษตรกรซึ่งเป็นผู้ใช้น้ำหลักในภาคการผลิต อย่างไรก็ตามงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสะท้อนให้เห็นว่า ระดับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรยังอยู่ในระดับไม่สูงมาก และมีข้อจำกัดจากหลายปัจจัยทั้งในระดับปัจเจกและระดับโครงสร้าง

- 1) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำ

งานศึกษาของยุภาพร อำนาจ และคณะ (2566) พบว่า เกษตรกรมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำในระดับค่อนข้างต่ำ โดยปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่ โครงสร้างครัวเรือน ลักษณะการถือครองที่ดิน การเป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ และระดับความรู้เกี่ยวกับการจัดการน้ำ นอกจากนี้ยังพบข้อจำกัดด้านการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร และการมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผน ซึ่งส่งผลให้การมีส่วนร่วมไม่ต่อเนื่อง

ในทิศทางเดียวกัน การศึกษาของวันเพ็ญ วรวงศ์พงศา และคณะ (2564) ชี้ให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีปัจจัยสำคัญ ได้แก่ การรับรู้คุณค่าของทรัพยากรน้ำ ความรู้เกี่ยวกับการจัดการน้ำ และการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร

จากการสังเคราะห์ข้อมูล พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมสามารถจัดกลุ่มได้เป็น 3 ด้านสำคัญ ได้แก่ (1) ปัจจัยด้านความรู้และการรับรู้ (เช่น ความรู้ด้านน้ำและการรับรู้คุณค่า) (2) ปัจจัยด้านโครงสร้างสังคม (เช่น การเป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ) และ (3) ปัจจัยด้านข้อมูลข่าวสาร (เช่น การเข้าถึงข้อมูลน้ำ) อย่างไรก็ตาม งานวิจัยส่วนใหญ่ยังมุ่งศึกษา “การมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำโดยรวม” ขณะที่การศึกษาเกี่ยวกับ “การมีส่วนร่วมในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน” ซึ่งต้องอาศัยทั้งข้อมูลเชิงระบบและการมีส่วนร่วมของผู้ใช้น้ำในทุกขั้นตอน ยังมีอยู่อย่างจำกัด โดยเฉพาะในบริบทของพื้นที่เกษตรกรรมที่มีการใช้น้ำสูง

นอกจากนี้ รัตนา เพ็ชรสูงเนิน และคณะ (2568) ศึกษาการบริหารจัดการน้ำของชุมชนตำบลวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง โดยพบว่าการบริหารจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพเกิดจากการผสมผสานทุนทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การรวมกลุ่มของชุมชน และภาวะผู้นำที่เข้มแข็ง อย่างไรก็ตาม การศึกษาดังกล่าวมุ่งอธิบายการบริหารจัดการน้ำในมิติของทุนทางวัฒนธรรมเป็นสำคัญ และยังไม่ได้ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนในฐานะเครื่องมือเชิงข้อมูลสำหรับการบริหารจัดการน้ำ

2) กรอบแนวคิดการมีส่วนร่วมของ Cohen & Uphoff

จากกรอบแนวคิดอธิบายว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถจำแนกได้เป็น 4 มิติ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision-making) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (Implementation) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefit) และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) กรอบแนวคิดดังกล่าวช่วยให้สามารถวิเคราะห์การมีส่วนร่วมได้อย่างเป็นระบบและครอบคลุมทุกขั้นตอนของกระบวนการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยเฉพาะในบริบทของการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน ซึ่งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของเกษตรกรทั้งในด้านการให้ข้อมูล การปฏิบัติ และการติดตามประเมินผล

จากการสังเคราะห์งานวิจัยและแนวคิดดังกล่าว พบว่า สามารถกำหนดกรอบในการวิเคราะห์ว่า ปัจจัยด้านความรู้ การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร การเป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ และการรับรู้คุณค่าของทรัพยากรน้ำ เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อระดับและลักษณะการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในแต่ละมิติของ Cohen and Uphoff (1980) ซึ่งกรอบแนวคิดนี้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพของการศึกษาวิจัยครั้งนี้

จากการสังเคราะห์วรรณกรรมและกรอบแนวคิด พบว่า ปัจจัยด้านความรู้ การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร การเป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ และการรับรู้คุณค่าของทรัพยากรน้ำ เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อระดับและลักษณะการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในแต่ละมิติของ Cohen and Uphoff (1980) กรอบแนวคิดนี้จึงถูกนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยสังเคราะห์และเปรียบเทียบข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 3 กลุ่ม ได้แก่ ผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการกลุ่มผู้ใช้น้ำ สมาชิกชุมชน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ เพื่ออธิบายปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนอย่างรอบด้าน และตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลจากหลายแหล่งตามหลักการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation)

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษา (Qualitative Case Study Research) โดยมุ่งศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนในพื้นที่ตำบลวังหว้า อำเภอ

แถลง จังหวัดระยอง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการดำเนินการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนอย่างต่อเนื่อง การวิจัยมุ่งทำความเข้าใจปรากฏการณ์ภายใต้บริบทของพื้นที่ ผ่านการศึกษาจากเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดกระบวนการวิจัย ดังต่อไปนี้

1) การศึกษาจากเอกสาร (Document Study)

เป็นการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากวิทยานิพนธ์บทความวิจัย แนวคิด ทฤษฎี รวมไปถึงการสืบค้นจากฐานข้อมูลและแหล่งเอกสารออนไลน์ที่เกี่ยวข้อง

2) การศึกษาในภาคสนาม (Field Study)

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล มีวิธีการในการศึกษาโดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยการใช้แนวสัมภาษณ์แบบเจาะลึก มีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ทั้ง 3 กลุ่ม (ผู้นำชุมชน/คณะกรรมการน้ำ, สมาชิกชุมชน, เจ้าหน้าที่รัฐ/ท้องถิ่น)

3) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

ผู้วิจัยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยใช้การเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากผู้ที่มีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม รวมผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสิ้น 10 คน การกำหนดจำนวนผู้ให้ข้อมูลเป็นไปตามหลักความอิ่มตัวของข้อมูล (Data Saturation) กล่าวคือ ภายหลังจากการสัมภาษณ์และการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างต่อเนื่อง พบว่าข้อมูลที่ได้รับเริ่มมีลักษณะซ้ำกันและไม่ปรากฏประเด็นใหม่ที่มีนัยสำคัญต่อวัตถุประสงค์การวิจัย จึงถือว่าข้อมูลมีความเพียงพอสำหรับการวิเคราะห์และสังเคราะห์ผลการวิจัย ผู้วิจัยกำหนดหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญในแต่ละกลุ่ม ดังนี้

(1) ผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำบัญชีน้ำ จำนวน 4 คน คัดเลือกจากผู้ที่เป็นสมาชิกกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทานตำบลวังห้ว 2556/1 และมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของกลุ่มตั้งแต่เริ่มก่อตั้งในปี พ.ศ. 2556 เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับการก่อตั้งกลุ่ม การบริหารจัดการน้ำ และการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน

(2) สมาชิกชุมชนที่มีบทบาทในการเก็บข้อมูลน้ำหรือใช้ข้อมูลน้ำ จำนวน 4 คน คัดเลือกจากเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนที่ใช้น้ำเพื่อการเกษตรในพื้นที่ และเคยมีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูลหรือใช้ข้อมูลบัญชีน้ำชุมชน รวมทั้งมีประสบการณ์ทำการเกษตรในพื้นที่ไม่น้อยกว่า 10 ปี เพื่อสะท้อนมุมมองและประสบการณ์ของผู้ใช้น้ำโดยตรง

(3) เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำ จำนวน 2 คน คัดเลือกจากเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบงานด้านการบริหารจัดการน้ำหรือการประสานงานกับชุมชน และมีประสบการณ์ปฏิบัติงานในพื้นที่ไม่น้อยกว่า 5 ปี เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับการสนับสนุนด้านนโยบาย การบริหารจัดการน้ำ และการดำเนินงานร่วมกับชุมชน

4) เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

เครื่องมือหลักที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แนวคำถามสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview Guide) ซึ่งประกอบด้วยคำถามปลายเปิด (Open-ended Questions) ที่พัฒนาขึ้นจากการศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยและกรอบแนวคิดการศึกษา โดยเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถอธิบายประสบการณ์ ความคิดเห็น และข้อเสนอแนะได้อย่างอิสระ

ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

- (1) ศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดและประเด็นคำถามในการสัมภาษณ์
- (2) สร้างแนวคำถามสัมภาษณ์ให้ครอบคลุมประเด็นตามวัตถุประสงค์การวิจัย
- (3) นำแนวคำถามเสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อตรวจสอบความครอบคลุมของเนื้อหาและความเหมาะสมของภาษา พร้อมปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ
- (4) ทดลองใช้แนวคำถามกับผู้ให้ข้อมูลที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อประเมินความชัดเจนของคำถาม ระยะเวลาในการสัมภาษณ์ และความเข้าใจของผู้ให้ข้อมูล
- (5) ปรับปรุงแนวคำถามก่อนนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลจริง

5) การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ควบคู่กับการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนในพื้นที่ตำบลวังห้ว อำเภอกาหลง จังหวัดระยอง ก่อนการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้ประสานผู้ให้ข้อมูลเพื่อนัดหมายวัน เวลา และสถานที่ในการสัมภาษณ์ พร้อมชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัย ขั้นตอนการเก็บข้อมูล และขอความยินยอมจากผู้ให้ข้อมูลก่อนเริ่มการสัมภาษณ์

ระหว่างการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้แนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) ซึ่งครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับบริบทของชุมชน การจัดการน้ำภาคการเกษตร การรับรู้และทัศนคติของเกษตรกร รวมถึงปัจจัยที่เอื้อต่อและเป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน ทั้งนี้ ผู้วิจัยจดบันทึกข้อมูลประกอบการสัมภาษณ์ และขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลในการบันทึกเสียงทุกครั้ง เพื่อให้ข้อมูลมีความครบถ้วนและถูกต้อง รวมทั้งใช้การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมเพื่อเก็บข้อมูลบริบทของพื้นที่ประกอบการวิเคราะห์

การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินควบคู่กับการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นอย่างต่อเนื่อง เมื่อการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลรายหลังพบว่าข้อมูลที่ได้รับมีความสอดคล้องกับข้อมูลเดิม และไม่ปรากฏประเด็นใหม่ที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย ผู้วิจัยจึงพิจารณาว่าข้อมูลเข้าสู่ภาวะอิ่มตัวของข้อมูล (Data Saturation) และยุติการเก็บข้อมูลเมื่อมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญครบจำนวน 10 คน

6) การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์และตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล คือ ผู้วิจัยนำข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ทั้ง 3 กลุ่ม (ผู้นำชุมชน/คณะกรรมการน้ำ, สมาชิกชุมชน, เจ้าหน้าที่รัฐ/ท้องถิ่น) จากการสัมภาษณ์เชิงลึก มาถอดเสียงและวิเคราะห์ตามกรอบทฤษฎี รวมถึงการตรวจสอบข้อมูลกับเอกสารที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยผู้ให้ข้อมูล (Member Checking) โดยนำผลการสรุปและตีความข้อมูลเบื้องต้นกลับไปตรวจสอบกับผู้ให้ข้อมูลจำนวน 6 คน ซึ่งประกอบด้วยผู้นำชุมชน 2 คน สมาชิกชุมชน 3 คน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ 1 คน ภายหลังการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลยืนยันความถูกต้องและความสอดคล้องของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ และดำเนินการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของการวิเคราะห์โดยผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer Debriefing) จำนวน 1 คน โดยดำเนินการในช่วงหลังจากการจัดทำผลการวิเคราะห์เบื้องต้น เพื่อรับฟังข้อเสนอแนะและปรับปรุงการตีความข้อมูลให้มีความถูกต้องและเหมาะสมมากยิ่งขึ้น

7) การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

ผลการวิจัยนำเสนอในรูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ โดยเชื่อมโยงข้อค้นพบกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่ออธิบายปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน ผลการวิจัยพบว่า

1) ประสบการณ์ปัญหาการขาดแคลนน้ำและการก่อรูปความตระหนักร่วมของชุมชน

ผลการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสามกลุ่มให้ข้อมูลสอดคล้องกันว่า จุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนเกิดจากประสบการณ์ตรงของชุมชนต่อปัญหาการขาดแคลนน้ำในอดีต โดยเฉพาะก่อนปี พ.ศ. 2549 ซึ่งพื้นที่ตำบลวังห้วยยังไม่ได้รับการสนับสนุนแหล่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำประแสร์ เกษตรกรจึงต้องพึ่งพาแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น คลอง น้ำฝน และบ่อเก็บน้ำส่วนบุคคล ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว เกิดการแข่งขันในการใช้น้ำระหว่างพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในระดับชุมชน อย่างไรก็ตาม สถานการณ์วิกฤตดังกล่าวได้กลายเป็นจุดเปลี่ยนทำให้เกษตรกรตระหนักว่าการบริหารจัดการน้ำในลักษณะปัจเจกไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ ความตระหนักดังกล่าวนำไปสู่การยอมรับแนวคิดการจัดการน้ำร่วมกัน และเป็นฐานสำคัญของการเกิดความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ เช่น การติดตามสถานการณ์น้ำ การรายงานปัญหา และการปฏิบัติตามข้อตกลงการใช้น้ำร่วมกัน ดังที่ผู้นำชุมชนรายหนึ่งสะท้อนว่า “จากต้นทางถึงปลายทางจะมีคณะกรรมการอยู่ตลอด ถ้าน้ำไปไม่ถึงก็ต้องรายงาน เราถึงจะปรับการเปิด-ปิดน้ำได้” (ผู้นำชุมชน, สัมภาษณ์, 2569)

ผลการวิจัยยังพบว่า ความตระหนักร่วมของชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นจากประสบการณ์ในอดีตเพียงอย่างเดียว แต่ได้รับการเสริมสร้างผ่านกระบวนการสื่อสาร การติดตามสถานการณ์น้ำ และการรายงานข้อมูลระหว่างคณะกรรมการกับเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้การบริหารจัดการน้ำร่วมกันกลายเป็นแนวปฏิบัติที่สมาชิกในชุมชนยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน

2) การจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำและการก่อรูปกลไกการบริหารจัดการร่วม

ผลการวิจัยสะท้อนว่า การจัดตั้งกลุ่มบริหารการใช้น้ำชลประทานตำบลวังห้วย 2556/1 เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ความตระหนักของชุมชนถูกแปรรูปไปสู่โครงสร้างการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ กลุ่มผู้ใช้น้ำทำหน้าที่เป็นพื้นที่กลางสำหรับการเจรจา การสื่อสาร และการตัดสินใจร่วมเกี่ยวกับการจัดสรรน้ำในพื้นที่ตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ รวมถึงการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ ภายใต้โครงสร้างดังกล่าว บทบาทของเกษตรกรได้เปลี่ยนจากผู้ใช้น้ำไปสู่ผู้ร่วมบริหารจัดการน้ำ โดยมีส่วนร่วมในการประชุม การกำหนดกติกาการใช้น้ำ และการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง

3) การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและการลดความไม่แน่นอนในการตัดสินใจ

ผลการวิจัยพบว่า การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านน้ำเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยสนับสนุนการตัดสินใจของเกษตรกร โดยข้อมูลเกี่ยวกับปริมาณน้ำต้นทุน แผนการปล่อยน้ำ และรอบการส่งน้ำ ถูกถ่ายทอดผ่านเวทีประชุมและช่องทางสื่อสารในชุมชน เช่น กลุ่มไลน์ของคณะกรรมการ การเข้าถึงข้อมูลดังกล่าวช่วยลดความไม่แน่นอนในการวางแผนการใช้น้ำของเกษตรกร โดยเฉพาะในระบบการผลิตทุเรียนที่ต้องใช้น้ำอย่างต่อเนื่องในช่วงวิกฤตของการเจริญเติบโต นอกจากนี้ ข้อมูลที่ได้รับยังถูกนำไปใช้ในการรายงานสถานการณ์น้ำในพื้นที่ซึ่งช่วยเพิ่มความแม่นยำของข้อมูลในกระบวนการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน

4) ความรู้จากประสบการณ์ปฏิบัติและการก่อรูปฐานความรู้เชิงพื้นที่

ผลการวิจัยพบว่า เกษตรกรมีการพัฒนาความรู้จากประสบการณ์ปฏิบัติจริง เช่น การคำนวณปริมาณน้ำจากระบบสปริงเกอร์ การประเมินน้ำในบ่อเก็บน้ำ และการสังเกตระดับน้ำในคลอง ความรู้ดังกล่าวเป็นลักษณะของ “ฐานความรู้เชิงพื้นที่” (local knowledge base) ที่เกิดจากการปฏิบัติจริงมากกว่าความรู้เชิงทฤษฎี และถูกนำมาใช้ในการประเมินองค์ประกอบของบัญชีน้ำ ได้แก่ น้ำเข้า น้ำออก และน้ำคงเหลือในระดับแปลงเกษตร ฐานความรู้นี้มีบทบาทสำคัญในการเติมเต็มข้อมูลเชิงระบบของบัญชีน้ำชุมชนให้มีความสอดคล้องกับสภาพจริงของพื้นที่

5) แรงจูงใจทางเศรษฐกิจและความต่อเนื่องของการมีส่วนร่วม

ผลการวิจัยสะท้อนว่า แรงจูงใจทางเศรษฐกิจจากการปลูกทุเรียนเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยคงความต่อเนื่องของการมีส่วนร่วม เนื่องจากทุเรียนเป็นพืชเศรษฐกิจหลักที่ต้องใช้น้ำอย่างสม่ำเสมอ และส่งผลโดยตรงต่อรายได้ของเกษตรกร การรับรู้ว่าการจัดการน้ำร่วมกันและการมีข้อมูลบัญชีน้ำสามารถลดความเสี่ยงจากการขาดน้ำ ทำให้เกษตรกรยังคงเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มผู้ใช้น้ำอย่างต่อเนื่อง แรงจูงใจดังกล่าวจึงทำหน้าที่เป็น “แรงคงสภาพ” ที่สนับสนุนให้กระบวนการมีส่วนร่วมดำรงอยู่ในระยะยาว

6) การสนับสนุนจากภาครัฐและการเชื่อมโยงระบบบริหารจัดการน้ำ

ผลการวิจัยพบว่า การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะกรมชลประทาน มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงระบบการบริหารจัดการน้ำระดับนโยบายกับระดับชุมชน ผ่านการจัดสรรน้ำ การให้ข้อมูลน้ำต้นทุน และการเปิดเวทีให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนก่อนฤดูส่งน้ำ กลไกดังกล่าวทำให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างระบบราชการและชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม และเปิดโอกาสให้เกษตรกรสามารถสะท้อนปัญหาเชิงพื้นที่เข้าสู่กระบวนการตัดสินใจระดับนโยบาย

ผลการวิจัยสรุปว่า การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนไม่ได้เกิดจากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง แต่เป็นกระบวนการเชิงระบบที่เกิดจากการถักทอของปัจจัยหลายมิติอย่างต่อเนื่อง เริ่มตั้งแต่ประสบการณ์ปัญหาน้ำในอดีตที่ก่อให้เกิดความตระหนักร่วมของชุมชน ซึ่งนำไปสู่การรวมกลุ่มและการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ ทำให้เกิดโครงสร้างการบริหารจัดการน้ำร่วมกันในระดับพื้นที่ ภายใต้โครงสร้างดังกล่าว การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารช่วยลดความไม่แน่นอนในการตัดสินใจ ขณะที่ความรู้จากประสบการณ์ของเกษตรกรทำหน้าที่เติมเต็มข้อมูลเชิงพื้นที่ให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกัน แรงจูงใจทางเศรษฐกิจทำหน้าที่เป็นแรงขับเคลื่อนให้การมีส่วนร่วมดำรงอยู่ต่อเนื่อง และการสนับสนุนจากภาครัฐทำหน้าที่เชื่อมโยงระบบทั้งหมดเข้าด้วยกันระหว่างระดับพื้นที่และระดับนโยบาย ดังนั้น กระบวนการทั้งหมดจึงก่อให้เกิดระบบการมีส่วนร่วมเชิงบูรณาการ ที่ทำให้บัญชีน้ำชุมชนไม่ใช่เพียงเครื่องมือเชิงเทคนิค แต่เป็นกลไกทางสังคมที่สะท้อนการบริหารจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชนอย่างแท้จริง

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนในตำบลวังห้วเป็นผลจากการทำงานร่วมกันของปัจจัยหลายมิติในลักษณะของ “กระบวนการเชิงระบบ” ที่เชื่อมโยงตั้งแต่ระดับชุมชน โครงสร้างสถาบัน พฤติกรรมเชิงเศรษฐกิจ ไปจนถึงกลไกการสนับสนุนจากภาครัฐ ซึ่งสามารถอธิบายได้อย่างลึกซึ้งภายใต้กรอบแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-Pool Resources: CPRs) ของ Elinor Ostrom (1990) CPR Theory ร่วมกับกรอบการมีส่วนร่วมของ Cohen and Uphoff (1980)

ผลการศึกษาครั้งนี้มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาของ รัตนา เพ็ชรสูงเนิน และคณะ (2568) ที่พบว่าการบริหารจัดการน้ำของชุมชนตำบลวังห้วอาศัยการรวมกลุ่มของคนในชุมชน ผู้นำท้องถิ่น และกลไก

ความร่วมมือที่เกิดจากทุนทางวัฒนธรรมและการเรียนรู้ร่วมกัน อย่างไรก็ตาม งานวิจัยครั้งนี้ได้ขยายองค์ความรู้เพิ่มเติม โดยอธิบายว่าการมีส่วนร่วมของเกษตรกรไม่ได้เกิดจากทุนทางสังคมหรือวัฒนธรรมเพียงอย่างเดียว แต่ยังเกิดจากการใช้ "บัญชีน้ำชุมชน" เป็นเครื่องมือเชิงข้อมูลที่ช่วยสนับสนุนการตัดสินใจ การติดตามสถานการณ์น้ำ และการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นระบบ

1) ประสบการณ์ปัญหาเรื่องทรัพยากรน้ำ

ประสบการณ์การขาดแคลนน้ำในอดีตไม่เพียงเป็นปัจจัยเชิงรับรู้ แต่ทำหน้าที่เป็นตัวเร่งที่ทำให้ชุมชนเกิดการรับรู้ร่วมกันว่าทรัพยากรน้ำเป็นทรัพยากรร่วมที่มีข้อจำกัด ซึ่งสอดคล้องกับหลักการข้อแรกของ Elinor Ostrom CPR Theory คือ การกำหนดขอบเขตของทรัพยากรและผู้ใช้ กล่าวได้ว่าความขัดแย้งระหว่างต้นน้ำ ปลายน้ำในอดีต ทำหน้าที่สร้างต้นทุนของการไม่ร่วมมือ คือ ถ้าทุกคนต่างคนต่างใช้น้ำ ไม่ร่วมกันจัดการจะเกิดความเสียหายตามมา ซึ่งทุกคนต้องแบกรับ ทำให้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผลักดันให้ชุมชนยอมรับระบบการจัดการร่วม เช่น การจัดทำบัญชีน้ำชุมชน

2) การเกิดกติกาในระดับชุมชน

การจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำทำหน้าที่เป็นกลไกเชิงสถาบันที่เปิดพื้นที่ให้เกิดการกำหนดกติการ่วม (collective-choice arrangement) ตามแนวคิดของ Ostrom (1990) อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยขยายความว่ากลุ่มผู้ใช้น้ำไม่ได้เป็นเพียงเวทีบริหารจัดการ แต่เป็นพื้นที่เปลี่ยนสถานะเชิงอำนาจ ที่ทำให้เกษตรกรเปลี่ยนจากผู้ใช้น้ำไปสู่ผู้ร่วมกำกับกติกาทรัพยากร การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้การมีส่วนร่วมมีลักษณะเป็นพันธะเชิงสถาบันมากขึ้น ไม่ใช่เพียงการเข้าร่วมตามความสมัครใจ แต่เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างการจัดการน้ำในระดับพื้นที่ ประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับผลการศึกษาของ รัตนา เพ็ชรสูงเนิน และคณะ (2568) ที่อธิบายว่ากลุ่มบริหารการใช้น้ำและผู้นำชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการประสานความร่วมมือของคนในพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษานี้ยังแสดงให้เห็นเพิ่มเติมว่า การมีอยู่ของกลุ่มผู้ใช้น้ำเพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอ หากไม่มีข้อมูลจากบัญชีน้ำชุมชนที่ช่วยสนับสนุนการกำหนดกติกาและการตัดสินใจร่วมของสมาชิก

3) จากข้อมูลเชิงเทคนิคสู่ความเชื่อมั่นในระบบ

ข้อมูลเกี่ยวกับปริมาณน้ำต้นทุนและรอบการส่งน้ำมีบทบาทในการลดความไม่แน่นอนในการตัดสินใจ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการ monitoring ของ Ostrom (1990) อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยนี้ชี้เพิ่มเติมว่าข้อมูลไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือเชิงเทคนิค แต่ยังทำหน้าที่เป็นสัญญาณความเชื่อมั่นเชิงสังคม ที่ทำให้เกษตรกรยอมรับและปฏิบัติตามกติกา กล่าวคือ ความโปร่งใสของข้อมูลช่วยสร้างความเชื่อวาระบบการจัดการน้ำมีความเป็นธรรมและสามารถตรวจสอบได้ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการคงอยู่ของความร่วมมือในระยะยาว ข้อค้นพบนี้สะท้อนให้เห็นความแตกต่างจากงานของ รัตนา เพ็ชรสูงเนิน และคณะ (2568) ซึ่งมุ่งอธิบายบทบาทของทุนทางวัฒนธรรมและเครือข่ายความร่วมมือเป็นสำคัญ ขณะที่การศึกษานี้พบว่าข้อมูลและบัญชีน้ำชุมชนทำหน้าที่เป็นกลไกที่สร้างความโปร่งใสและความเชื่อมั่นในการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน

4) “ทุเรียน” ตัวเร่งเชิงเศรษฐกิจของความเข้มในการจัดการน้ำ

ทุเรียนเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีบทบาทสำคัญต่อพฤติกรรมจัดการน้ำของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา เนื่องจากมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากพืชชนิดอื่นอย่างชัดเจน ได้แก่ (1) เป็นพืชที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจต่อต้นสูง ทำให้การลงทุนมีความสำคัญในระดับรายต้น (2) มีความอ่อนไหวต่อการขาดน้ำสูง หากเกิดภาวะขาดน้ำจะส่งผลกระทบต่อคุณภาพผลผลิตและอาจสร้างความเสียหายอย่างมีนัยสำคัญ และ (3) เป็นพืชยืนต้นระยะยาวที่ต้องใช้เวลาในการฟื้นฟูต้นหากเกิดความเสียหาย ลักษณะดังกล่าวทำให้เกษตรกรมีพฤติกรรม

การจัดการน้ำที่ให้ความสำคัญกับความเสี่ยงมากเป็นพิเศษ หรือในเชิงแนวคิดสามารถอธิบายได้ว่าเป็นการจัดการน้ำที่ไวต่อความเสี่ยง (risk-sensitive water management) กล่าวคือ เกษตรกรมีแนวโน้มที่จะวางแผนการใช้น้ำอย่างละเอียด ติดตามสถานการณ์น้ำอย่างใกล้ชิด และให้ความร่วมมือในระบบการจัดการน้ำร่วมกันมากขึ้น เพื่อหลีกเลี่ยงความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นกับพืชเศรษฐกิจหลักของตน

ดังนั้น แรงจูงใจทางเศรษฐกิจจากการปลูกทุเรียนจึงไม่ได้เป็นเพียงผลประโยชน์ ตามกรอบแนวคิดของ Cohen and Uphoff (1980) เท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นตัวกำหนดระดับความเข้มของการมีส่วนร่วมในระบบการจัดการน้ำ กล่าวคือ ยิ่งพืชมีมูลค่าสูงและมีความเสี่ยงมาก เกษตรกรยิ่งมีแนวโน้มเข้าร่วมระบบบัญชีน้ำชุมชนอย่างจริงจัง เพื่อเพิ่มความมั่นคงในการบริหารจัดการน้ำและลดความเสี่ยงต่อรายได้ของตนเอง

5) กลไกเชื่อมระหว่างระบบกับความจริงเชิงพื้นที่

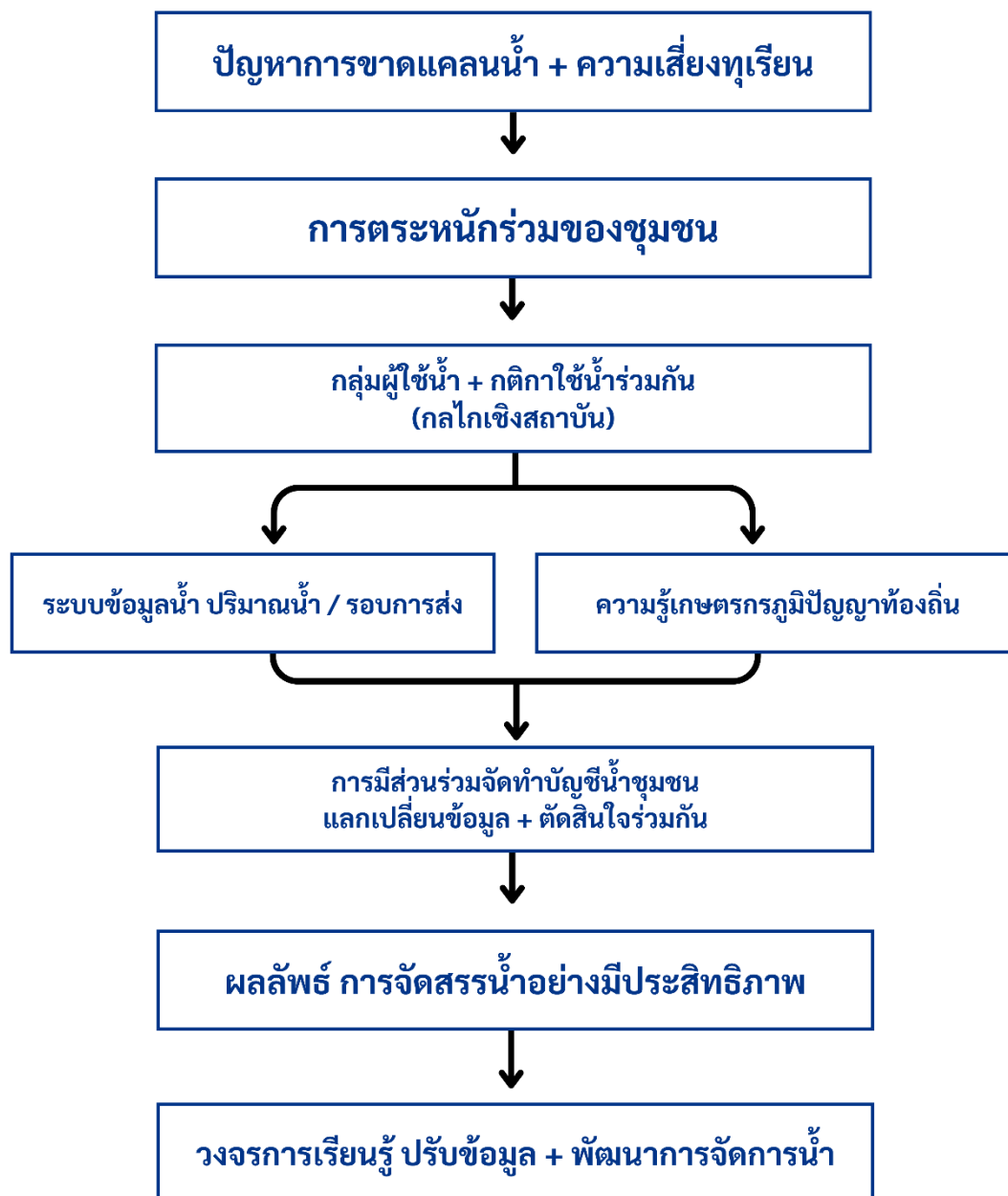
ผลการวิจัยพบว่า เกษตรกรในพื้นที่ไม่ได้ใช้เพียงความรู้ทางทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการน้ำ แต่ใช้ความรู้จากประสบการณ์จริง ในการทำเกษตร เช่น การคำนวณปริมาณน้ำจากหัวสปริงเกอร์ การสังเกตแรงดันน้ำในระบบ การดูระดับน้ำในบ่อ และการประเมินความชื้นของดินในแปลงเกษตร ความรู้เหล่านี้มีความสำคัญมาก เพราะช่วยให้ข้อมูลใน “บัญชีน้ำชุมชน” ซึ่งเป็นข้อมูลเชิงระบบและค่อนข้างซับซ้อน กลายเป็นสิ่งที่เกษตรกรสามารถนำไปใช้ได้จริงในพื้นที่ของตนเอง กล่าวคือ เกษตรกรสามารถแปลงข้อมูลที่เป็นตัวเลขหรือแนวคิดเชิงวิชาการ ให้กลายเป็นการตัดสินใจในชีวิตจริงได้

ดังนั้น ความรู้จากประสบการณ์ของเกษตรกร (Local knowledge) จึงทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่เชื่อมระหว่างระบบบัญชีน้ำเชิงวิชาการกับสภาพจริงในพื้นที่ ทำให้ระบบบัญชีน้ำไม่ใช่เพียงข้อมูลทางเทคนิค แต่สามารถนำไปใช้ได้จริงในการจัดการน้ำของชุมชน

องค์ความรู้ใหม่

ผลการวิจัยก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับ “โมเดลการมีส่วนร่วมเชิงกระบวนการและวงจรการเรียนรู้เพื่อการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนแบบบูรณาการ” โดยอธิบายว่าการมีส่วนร่วมของเกษตรกรเกิดจากการทำงานร่วมกันของปัจจัยเชิงระบบ และดำเนินไปอย่างเป็นลำดับขั้น พร้อมทั้งมีการเรียนรู้ย้อนกลับเพื่อพัฒนาอย่างต่อเนื่อง องค์ความรู้ใหม่สามารถอธิบายได้ 3 ส่วนหลัก ได้แก่ 1) ปัจจัยนำเข้า (Input) ประกอบด้วย ประสบการณ์ปัญหาการขาดแคลนน้ำ การจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ การเข้าถึงข้อมูลน้ำและความรู้จากการปฏิบัติจริง และแรงจูงใจทางเศรษฐกิจจากการปลูกทุเรียนร่วมกับการสนับสนุนจากภาครัฐ โดยเฉพาะทุเรียนมีบทบาทเป็นตัวเร่งให้เกิดการมีส่วนร่วมที่เข้มข้นมากขึ้น เนื่องจากมีมูลค่าสูงและความเสี่ยงจากการขาดน้ำสูง 2) กระบวนการมีส่วนร่วม (Process) เริ่มจากการสร้างความตระหนักร่วม การรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำ การแลกเปลี่ยนข้อมูลน้ำ การจัดทำบัญชีน้ำชุมชน และการนำข้อมูลไปใช้ในการตัดสินใจจัดสรรน้ำร่วมกัน ทำให้การมีส่วนร่วมเกิดขึ้นอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง และ 3) วงจรการเรียนรู้ (Learning Cycle) ผลการดำเนินงานจะถูกนำมาสะท้อนกลับเพื่อปรับปรุงข้อมูล กติกา และการจัดการน้ำ ส่งผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และปรับตัวอย่างต่อเนื่อง ทำให้ระบบบัญชีน้ำชุมชนพัฒนาได้ตามบริบทพื้นที่

สรุปได้ว่า โมเดลนี้ทำให้เห็นว่าบัญชีน้ำชุมชนไม่ใช่เพียงเครื่องมือทางเทคนิค แต่เป็น “ระบบการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ของชุมชน” ที่เชื่อมโยงปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ และสถาบันเข้าด้วยกันอย่างเป็นพลวัตและยั่งยืน

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

สรุป

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนเกิดจากปัจจัยที่เชื่อมโยงกันทั้งด้าน ประสบการณ์ปัญหาน้ำ การรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำ การเข้าถึงข้อมูล ความรู้จากการปฏิบัติจริง แรงจูงใจทางเศรษฐกิจ และการสนับสนุนจากภาครัฐ ซึ่งทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบตั้งแต่ระดับชุมชนจนถึงระดับนโยบาย ส่งผลให้เกิดความร่วมมืออย่างต่อเนื่องในการบริหารจัดการน้ำ ผลการวิจัยสะท้อนว่า บัญชีน้ำชุมชนไม่ใช่เพียง เครื่องมือด้านข้อมูล แต่เป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยสร้างการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน อันนำไปสู่การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนในระดับพื้นที่

ข้อเสนอแนะ

1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กนช.) และสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (สทนช.) ควรกำหนดนโยบายและแนวทางสนับสนุนการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยกำหนดให้การจัดทำบัญชีน้ำเป็นส่วนหนึ่งของแผนบริหารจัดการทรัพยากรน้ำระดับพื้นที่ เพื่อให้ชุมชนสามารถนำข้อมูลไปใช้ในการวางแผนและตัดสินใจด้านการใช้น้ำได้อย่างเหมาะสม

1.2 สทนช. ควรบูรณาการความร่วมมือกับกรมชลประทาน กรมทรัพยากรน้ำ กรมทรัพยากรน้ำบาดาล องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานด้านการเกษตร ในการพัฒนาระบบฐานข้อมูลน้ำให้มีความถูกต้อง เป็นปัจจุบัน เชื่อมโยงกัน และประชาชนสามารถเข้าถึงและนำไปใช้ประโยชน์ได้โดยง่าย

1.3 องค์การบริหารส่วนตำบลหรือเทศบาลร่วมกับ สทนช. ควรกำหนดกลไกสนับสนุนให้เกษตรกรและกลุ่มผู้ใช้น้ำมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนบริหารจัดการน้ำชุมชน ตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา การกำหนดความต้องการ การจัดลำดับความสำคัญ การตัดสินใจ และการติดตามผล เพื่อให้แผนดังกล่าวสอดคล้องกับบริบทและความต้องการของประชาชนในพื้นที่

2) ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

2.1 ในมิติการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ องค์การบริหารส่วนตำบลหรือเทศบาลร่วมกับ สทนช. ควรจัดเวทีประชาคมหรือการประชุมกลุ่มผู้ใช้น้ำอย่างสม่ำเสมอ เพื่อเปิดโอกาสให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการเสนอปัญหา กำหนดความต้องการด้านน้ำ จัดลำดับความสำคัญ และจัดทำแผนบริหารจัดการน้ำชุมชนร่วมกัน

2.2 ในมิติการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน กรมชลประทาน กรมทรัพยากรน้ำ กรมทรัพยากรน้ำบาดาล และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ควรสนับสนุนการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีเกี่ยวกับการสำรวจแหล่งน้ำ การจัดเก็บข้อมูล การวิเคราะห์สมดุลน้ำ และการใช้ข้อมูลบัญชีน้ำ เพื่อพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรให้สามารถดำเนินการจัดทำบัญชีน้ำได้ด้วยตนเอง

2.3 ในมิติการรับผลประโยชน์และการติดตามประเมินผล สำนักงานเกษตรอำเภอ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานด้านทรัพยากรน้ำ และกลุ่มผู้ใช้น้ำ ควรร่วมกันส่งเสริมการนำข้อมูลบัญชีน้ำไปใช้วางแผนการเพาะปลูก การเลือกชนิดพืช และการจัดสรรน้ำอย่างเป็นธรรม รวมทั้งตรวจสอบและปรับปรุงข้อมูลน้ำในแต่ละฤดูกาล เพื่อให้การบริหารจัดการน้ำมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึง

3) ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ควรศึกษาวิจัยเชิงปริมาณเพื่อวิเคราะห์ระดับอิทธิพลของปัจจัยแต่ละด้านที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำบัญชีน้ำชุมชน โดยจำแนกตามมิติการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การดำเนินงาน การรับผลประโยชน์ และการติดตามประเมินผล

3.2 ควรขยายพื้นที่การศึกษาไปยังชุมชนที่มีลักษณะแหล่งน้ำ ระบบชลประทาน รูปแบบการเกษตร และบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน เพื่อเปรียบเทียบปัจจัยและระดับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรตลอดจนพัฒนาแนวทางการจัดทำบัญชีน้ำชุมชนให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละพื้นที่

3.3 ควรศึกษาบทบาทและประสิทธิผลของหน่วยงานสนับสนุนในแต่ละระดับ ได้แก่ สทนช. กรมชลประทาน กรมทรัพยากรน้ำ กรมทรัพยากรน้ำบาดาล องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานด้านการเกษตร เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการบูรณาการความร่วมมือที่เหมาะสมและนำไปสู่การจัดทำบัญชีน้ำชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กรมทรัพยากรน้ำ. (2566). รายงานสถานการณ์ทรัพยากรน้ำของประเทศไทย. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- กรมวิชาการเกษตร. (2567). การจัดการการผลิตทุเรียนเพื่อรองรับภัยธรรมชาติ. <https://www.doa.go.th/hort/wp-content/uploads/2024/11/การจัดการการผลิตทุเรียนเพื่อรองรับภัยธรรมชาติ.pdf>
- รัตนา เพ็ชรสูงเนิน, ชัชวาลย์ มากสินธ์, พรทิพา อาชีวะ และ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2568). ทุนทางวัฒนธรรมกับการบริหารจัดการน้ำของพื้นที่ชุมชนตำบลวังห้ว อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดระยอง. *วารสาร มจร การพัฒนาสังคม*. 10(3), 67–80.
- วันเพ็ญ วรวงศ์พงศา, ธิติมา วงษ์ศิริ และ วาสนา มานิช. (2564). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำของประชาชน ต.รางบัว อ.จอมบึง จ.ราชบุรี. *วารสารการพัฒนารัฐบาลและคุณภาพชีวิต*. 9(1), 170–182.
- ยุภาพร อำนาจ, ธนสนี สมบูรณ์ และ วัฒนาชัย มาลัย. (2566). การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี. *วารสารจันทร์เกษมสาร*. 29(1), 1–16.
- Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1980). Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity. *World Development*. 8(3), 213–235. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(80\)90011-X](https://doi.org/10.1016/0305-750X(80)90011-X)
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2021). *The state of the world's land and water resources for food and agriculture: Systems at breaking point: Synthesis report 2021*. <https://doi.org/10.4060/cb7654en>
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763>
- United Nations Statistics Division. (2012). *System of environmental-economic accounting for water* (Statistical Papers, Series F No. 100). United Nations. https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesf/Seriesf_100e.pdf